

Bożena Gierat-Bieroń

INTEGRACJA EUROPEJSKA W KULTURZE W PERSPEKTYWIE HISTORYCZNEJ: LATA SIEDZIEDZIESIĄTE XX WIEKU

Abstract

EUROPEAN CULTURAL INTEGRATION IN HISTORICAL PERSPECTIVE: SEVENTIES OF 20 CENTURY

The aim of this paper is to illustrate the European Community decision making processes regarding culture and cultural policy in the Seventies, as well as their evolution over the years. The discussion is based on the analysis of EC documents and political declarations, which created the foundation for the 'European Identity' phenomenon. The Identity proved to be a crucial factor in all of following cultural policy initiatives and undertakings. It also played a role in definition of 'cultural belonging' and 'European common values'. The political summits, meetings, and discussions organised within EC affected documents and statements of the European Council and the European Commission, which in turn generated multilevel, processual and democracy-based 'European identity'. Since that initial period, it morphed into far more complex, transcultural, and heterogenic form.

SŁOWA KLUCZE: polityka kulturalna Unii Europejskiej, integracja europejska, jedność w wielości

KEY WORDS: cultural policy of the EU, integration processes, unity in diversity

Od pierwszych przepisów Traktatów Wspólnot Europejskich kultura jako osobna dziedzina nie podlegała politycznej interwencji. Powojenne kompetencje w tym obszarze zostały po Kongresie Haskim w 1948 roku podzielone na forum międzynarodowym pomiędzy dwie instytucje: Radę Europy oraz UNESCO. Rada Europy, posługując się wynikami profesjonalnych ekspertyz i badań, wydawała raporty oraz konwencje odnoszące się do społeczno-kulturowego rozwoju Europy, czym komentowała i modyfikowała stan kultury – z perspektywy ochrony praw człowieka i praw dostępu do kultury. UNESCO pod patronat wzięła ochronę architektonicznego

dziedzictwa kulturowego, którego definicje z biegiem czasu korygowała. Postanowienia kolejnych szczytów UNESCO traktowane były jako rekomendacje dla narodowych polityk kulturalnych. Wspólnoty Europejskie, zgodnie z ideą wolnego handlu ustanowioną w Traktatach Rzymskich, traktowały kulturę jako produkt rynkowy, podlegający produkcji, dystrybucji i swobodom przepływu¹. Jeśli kultura stanowiła temat wewnątrzspołnotowych powojennych dyskusji, to raczej w kontekście przepływu towarów i usług, praw autorskich, swobodnego przemieszczania się pracowników tego sektora oraz ich zabezpieczeń socjalnych. Taki stan rzeczy z drobnymi zmianami utrzymywał się przez następne dwie dekady. Przełom lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku przyniósł przełom w historii procesów zjednoczeniowych. Wspólnota Europejska wchodziła w tzw. drugi etap integracji², przygotowując się do pierwszego „północnego” rozszerzenia oraz zredefiniowania dotychczasowych zasad polityki wewnętrznej. Doszło do zainicjowania poważniejszej refleksji nad kulturą jako obszarem konceptualizacji idei europejskiej tożsamości, a sama problematyka tożsamości stała się kluczowa w związku z przyjęciem do Wspólnot Europejskich w roku 1973 takich krajów, jak Dania, Irlandia i Wielka Brytania. Moment ten posłużył wyznaczaniu nieśmiały, ale ważnych zadań w zakresie kultury, których realizacja miała spore znaczenie w latach następnych.

Europejska Deklaracja Tożsamości (1973)

Rozszerzenie polityczne WE miało swoje konsekwencje w kształtowaniu idei poczucia jedności tej organizacji. Oznacza to, że wraz z geograficznym powiększeniem granic WE, zaistniała potrzeba doprecyzowania zasad wspólnego działania i kolektywnego zarządzania zbiorem europejskich społeczeństw. Dlatego na ważną pozycję polityczną w tamtym czasie zaczęła wybijać się rada szefów państw wspólnotowych (od 1974 roku oficjalnie Rada Europejska). To właśnie ona zorganizowała w 15 grudnia 1973 roku szczyt polityczny w Kopenhadze, podczas którego

¹ Traktaty Rzymskie, podpisane na Kapitolu 25 marca 1957 r., wyznaczyły swobody wspólnego rynku. Należały do nich: swoboda przepływu towarów, przepływu pracowników, prowadzenia działalności gospodarczej, świadczenia usług i przepływu kapitału. Wprowadzenie swobód znosiło bariery i ograniczenie w eksporcie, imporcie oraz tranzytach wewnątrzspołnotowych. Art. 36 Traktatów Rzymskich wprowadzał ograniczenia w swobodnym przepływie towarów ze względu na kategorię „dóbr kultury o wartości artystycznej lub archeologicznej”. Odstępstwo od art. 36 mogło mieć zastosowanie ze względu na ochronę przedmiotów należących do zbiorów kultury narodowej. Chodziło zwłaszcza o zabytki, różnego typu artefakty, utwory pisane, zapisy nutowe, dzieła sztuki i pamiątki archeologiczne. Z powodu bezcennej ich wartości jako części skarbcza narodowego występowało przekonanie, że powinny one zostać w kraju i nie podlegać operacji sprzedaży lub wywozu. Art. 36 TWE pozwalał więc na odejście od przepisów liberalnej wymiany handlowej w stosunku do zabytków kultury. Ten stan rzeczy nie zmienia faktu, że kultura była przez wiele dekad traktowana we Wspólnotach Europejskich jako towar i podlegała przepisom handlowym.

² Tak definiuje ten okres w historii integracji m.in. K. Łastawski, *Historia integracji europejskiej*, Toruń 2011, s. 161.

ogłoszono Europejską Deklarację Tożsamości, pierwszy dokument odnoszący się wprost do „miękkiego” obszaru procesów zjednoczeniowych. Skierowanie się ku idei kulturowej identyfikacji miało swoje źródła w wielu dyskusjach poprzedzających duńskie spotkanie³, które to dyskusje kontrastowo wyrażały albo zdecydowany sprzeciw wobec działań WE w zakresie kultury, albo wprost przeciwnie – dostrzegały wagę idei tożsamości kulturowej Europy. 27 października 1970 roku ogłoszony np. został Raport Davignona⁴, przygotowany przez Komitet Polityków, kierowany przez belgijskiego dyplomatę Étienne’a Davigniona. Raport określał możliwości uściślenia współpracy politycznej państw wspólnoty z akcentem na politykę zagraniczną, jednakże bez powoływania ciał ponadnarodowych.

Raport świadomie wyłączał z rozważań sprawy kultury i obronności. Jego twórcy uważali bowiem, że każde z państw członkowskich EWG zachowuje własną tożsamość kulturową, która nie może stawać się przedmiotem działań integracyjnych⁵.

Pierwsze spotkanie na szczycie szefów państw nowej dziewiątki nastąpiło w Paryżu w dniach od 19 do 21 października 1972 roku⁶. Deklaracja paryskiego szczytu potwierdziła potrzebę stworzenia unii monetarnej. Wprowadzono wytyczne co do polityki społecznej, przemysłowej i naukowo-technicznej, ochrony środowiska, a nade wszystko w kwestii stosunków międzynarodowych. Warto zwrócić uwagę na przepis pkt 1 Deklaracji Paryskiej. Brzmiał on: „Państwa członkowskie potwierdzają ponownie, że podstawą rozwoju Wspólnot jest demokracja, wolność słowa, swobodny przepływ osób i idei oraz partycypacja w demokracji poprzez wolne wybory”⁷. Zatem politycy wyrazili jednoznacznie pogląd o przestrzeganiu zasad demokracji oraz wolnościach obywatelskich jako fundamencie idei wspólnotowych. Nic więc dziwnego, że 14 grudnia 1973 roku w Kopenhadze ogłoszono Deklarację Tożsamości Europejskiej⁸. Deklaracja miała potwierdzić szczególny związek nowych państw,

³ W dniach od 1 do 2 grudnia 1969 r. trwał szczyt haski. Wskazał on trzy główne tematy polityczne WE najbliższych lat, a mianowicie: ściślejszą integrację polityczną, dyskusję o unii gospodarczo-walutowej, a także bezpośrednie wybory do Parlamentu Europejskiego. Dyskutowano również o możliwości powolnego przekształcania Wspólnot w Unię Europejską i utworzenia Europejskiej Wspólnoty Politycznej (EWP).

⁴ *Davignon Report*, Luxembourg, 27 October 1970, http://www.cvce.eu/content/publication/1999/4/22/4176efc3-c734-41e5-bb90-d34c4d17bbb5/publishable_en.pdf [odczyt: 1.12.2014].

⁵ K. Łastawski, dz. cyt., s. 168.

⁶ The First Summit Conference of the Enlarged Community (Paris 19–21 October 1972), „Bulletin of the European Communities, 1972 No. 10 [w:] Luxembourg: Office for Official publications of the European Communities.

⁷ „The Member States reaffirm their resolve to base their Community development on democracy, freedom of opinion, free movement of men and ideas and participation by the people through their freely elected representatives” [w:] The First Summit Conference of the Enlarged Community (Paris 19–21 October 1972), dz. cyt., s. 15 (tłumaczenie własne). Wszystkie cytaty z j. angielskiego zamieszczone w tekście są cytatami w tłumaczeniu własnym. Oryginały umieszczone w przypisach dotyczą tylko cytatów dłuższych.

⁸ Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1983), „Bulletin of the European Communities”, December 1973, No. 12, s. 118–122 [w:] Luxembourg: Office for Official publications

oparty na wzajemnych powiązania gospodarczych, ale też powinowactwach historycznych. Deklarację podpisało dziewięć krajów: Dania, Belgia, Francja, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Niemcy, Wielka Brytania i Włochy. Zasadnicze przesłanie deklaracji brzmiało:

Dziewięć państw członkowskich uznało, że ich pragnieniem jest zapewnienie poszanowania prawnych, politycznych i moralnych wartości oraz dbanie o zachowanie bogactwa płynącego z różnorodności kultur narodowych⁹

oraz pkt 3 paragrafu III:

Zróżnicowanie kultury w obrębie wspólnej, europejskiej cywilizacji, przywiązanie do wspólnych wartości i zasad, zbieżność stylu życia, rosnąca świadomość wspólnotowości oraz determinacja uczestnictwa w procesie konstruowania Zjednoczonej Europy, to wszystko nadaje Europejskiej Tożsamości oryginalności i immanentnego dynamizmu¹⁰.

Niepodważalnym walorem integracyjnym oprócz budowania regionalnej wspólnoty demokratycznych państw stawała się idea ochrony zróżnicowania kultur europejskich jako podstawy budowania europejskiej tożsamości. Ta nowa, europejska tożsamość, zrodzona na gruncie wielości kultur europejskich, miała wyrastać na wielokrotnie złożony konstrukt mentalny o charakterze zbiorowym i wieloaspektowym. Oprócz idei różnorodności oraz misji cywilizacyjnej, miały cechować ją również: determinacja w budowaniu społeczeństwa opartego na indywidualności oraz postępie ekonomicznym z zachowaniem szacunku dla jednostki, a także potrzeba obrony zasad demokracji. Tożsamość to poczucie historycznej przynależności do europejskiej cywilizacji poprzez system zasad i praw, proces unifikacji sposobu i stylu życia, a także – na poziomie mentalnym – świadomość konieczności i dobrowolności wypracowywania nowej koncepcji europejskiego „domu”. Przesłanie to wskazywało na kolektywny, a nie jednostkowy trud Europejczyków, rosnące poczucie „wykluczania się” ponadnarodowej wspólnoty oraz świadomość procesu, w jakim biernie i czynnie bierze udział wielka zbiorowość Europy Zachodniej. Wierzone, że sformułowane założenia odpowiadają aspiracjom obywateli Europy, którzy partycypują w powszechnych wyborach. Deklaracja zaznaczała, że różnorodność kultury europejskich jest niejako spinana klamrą wspólnej tradycji prawnopolitycznej oraz norm aksjologicznych.

of the European Communities, http://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf [odczyt: 15.12.2014].

⁹ „The Nine wish to ensure that the cherished values of their legal, political and moral order are respected, and to preserve the rich variety for their national cultures” [w:] Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1983), dz. cyt., s. 2.

¹⁰ „The diversity of cultures within the framework of a common European civilization, the attachment to common values and principles, the increasing convergence of attitudes to life, the awareness of having specific interests in common and the determination to take part in the construction of a United Europe, all give the European Identity its originality and its own dynamism”. Tamże, s. 2.

Należy podkreślić, że WE potwierdziła w deklaracji przywiązanie do wartości cywilizacyjnych Zachodu, w tym również do wartości euroatlantyckich. Ze względu na to, że lata siedemdziesiąte XX wieku to okres zimnej wojny, Europa Środkowo-Wschodnia została wykluczona z definiowanego obszaru. Dziewiątka dała wprawdzie do zrozumienia, że – tworząc nową tożsamość – nie zamyka się na inne kraje kontynentu, gdyż budowanie kulturowej identyfikacji musi się odbywać z zachowaniem postawy otwarcia i akceptacji dla „innego”, jednakże nie precyzowała tego zapisu. Rozważanie idei tożsamości miało szczególny sens w kontekście procesów globalizacyjnych – jako akt budowania silnej grupy interesów, która wysiłkiem zbiorowym może dbać o wpływy europejskie na innych kontynentach. Również jako wspólnota prawnomilitarna, poprzez Sojusz Północnoatlantycki, może bronić pokoju i bezpieczeństwa w świecie.

Raport Tindemansa (1975)

Europejska Deklaracja Tożsamości z 1973 roku otworzyła nowy rozdział w historii integracji europejskiej – stworzyła płaszczyznę do dyskusji o zjawiskach pozaekonomicznych, niepoliczalnych i nieprzekładających się na bezpośrednie korzyści finansowe. Tym sposobem dała szansę na dostrzeganie „miękkich” obszarów procesu zjednoczeniowego, które zaczęły odkrywać istotną rolę¹¹. Deklaracja sformułowała katalog podstawowych wartości europejskich, do których zaliczono: wspólnotowość, zróżnicowanie, system prawny, prawa człowieka, solidarność i demokrację. Nie stanowiła jednolitego dokumentu prawnego w randze oficjalnego stanowiska WE, jednakże jej elementy aksjologiczne były używane w stosunkach międzynarodowych jako punkt odniesienia, a później włączone do prawa wspólnotowego. Można przyjąć, że przynajmniej przez kilka lat przesłanie Deklaracji Kopenhaskiej traktowano na forum międzynarodowym jako stanowisko Wspólnot Europejskich. Jarosław Sozański uważa, że ten sposób postrzegania i rozumienia deklaracji potwierdziło chociażby spotkanie Rady Europejskiej w dniu 8 sierpnia 1978 roku w sprawie demokracji. Podczas tego spotkania, również w Hadze, wymieniono identyczny zestaw wartości¹².

¹¹ Wspólnoty Europejskie były skoncentrowane od początku na budowaniu trzonu integracji (hard power), czyli takich obszarów, które są niezbędne dla procesu wymiany, kształtowania struktury organizacji politycznej i pogłębiania współpracy gospodarczej. Trzon działań przyczynił się z czasem do stworzenia głównych polityk wspólnotowych, takich jak: polityka rolna, społeczna czy strukturalna. Polityka edukacyjna i polityka kulturalna postrzegane są do dziś jako soft power procesu zjednoczeniowego, ukształtowane w ramach dodatkowych obszarów współpracy między krajami. Koncept soft power/hard power do dyskursu politologicznego wprowadził Joseph Nye w swojej słynnej książce *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* z 1990 r.

¹² J. Sozański, *Prawa zasadnicze a prawa człowieka we wspólnotowym systemie prawnym*, Warszawa–Poznań 2003, s. 113. Wśród pozostałych wymienianych w Hadze zasad demokracji znalazły się 3 główne: powszechne i bezpośrednie wybory; prawo do głosowania oraz sprawowanie władzy w taki sposób, by zapewniona była reprezentacja narodowa na wysokim szczeblu władzy.

W połowie lat siedemdziesiątych XX wieku, w wyniku kolejnych spotkań na szczycie Rady Europejskiej i dyskusji o przyszłym kształcie zjednoczonej Europy, zostaje wydany raport, przygotowany przez premiera Belgii Leo Tindemansa w 1975 roku¹³, tzw. Raport Tindemansa. Kontynuował on wątek poszukiwań aksjonormatywnych WE. Raport został przygotowany dla Rady Europejskiej i przedstawiony jej 20 grudnia 1975 roku. Celem raportu miała być próba odpowiedzi na pytanie, jak przyszły kształt WE oddziałuje na gospodarkę europejską, politykę walutową oraz instytucje wspólnotowe. Autor otwierał raport rozdziałem *Wspólna wizja Europy*. Poświęcał go charakterystyce „Europejczyków” (*Europe's people*, ludzie Europy) i (*our people*, nasi ludzie). Sformułowania te – w formule już bardziej usztywnionej (my, Europejczycy) – stały się z czasem obowiązującym paradygmatem w nazywaniu *en bloc* społeczeństwa europejskiego, a dziś europejskich społeczeństw. „Europejczycy” czy „nasi ludzie” to wspólnota składająca się z obywateli różnych narodowości, zjednoczonych w poczuciu więzi historycznej i wspólnych planów na przyszłość, jak również odczuwających satysfakcję z dotychczasowych osiągnięć procesu integracyjnego. Społeczeństwo to znalazło się w sytuacji permanentnych zmian strukturalnych. Doświadcza momentu historycznego o bezprecedensowym znaczeniu. Zdając sobie sprawę z wzajemnych uzależnień ekonomiczno-politycznych, jak również z osiągnięcia zaawansowanego stadium współpracy międzynarodowej, staje się tworem wielonarodowościowym, połączonym siecią interesów, spraw, działań, w tym także sferą zbiorowej pamięci: „Kto z nas nie był zdziwiony, jak dalece tożsamość europejska jest zaakceptowanym faktem przez wielu cudzoziemców, z którymi rozmawiamy”¹⁴ – pytał autor. Jednocześnie sugerował autorefleksję nad tożsamością europejską, pozwalającą na pogłębione wnioski w tym zakresie przez postawienie kolejnych pytań: Kim my Europejczycy dzisiaj jesteśmy? Gdzie jest nasze miejsce? Czego dziś pragniemy dla siebie w Europie? Pytania te podkreślały ideę zbiorowego współtworzenia rzeczywistości. Potrzeba ukonstytuowania się przyszłej Unii, jak sugerował autor, wynikała ze świadomości utraty przez państwa narodowe możliwości wpływania na globalne strategie ekonomiczne i słabość rozwarstwień politycznych. To, co Europejczyków scalało najmocniej i co pozwalało im kształtować poczucie wspólnotowości funkcjonujące ponad odmienną specyfiką polityczną każdego z państw osobno, to wypracowane od lat zasady demokracji, solidarności oraz tradycje humanizmu europejskiego.

Tindemans dostrzega, że Europa, będąc w fazie postindustrialnego rozwoju społeczno-gospodarczego, znalazła się jednocześnie – w kontekście procesów zjednoczeniowych – w fazie konsensusu, polegającego na akceptacji transformacji. To zbliżyło ludzi. Chcą oni zjednoczonej Europy i są w stanie doświadczać dyskomfortu z powodu transformacji, a równowagi wewnętrznej dostarcza im poczucie wspólnego dziedzictwa kulturowego. Europejczycy spodziewają się nowej Europy, która

¹³ European Union, *Report by Leo Tindemans to the European Council*, European Community Commission. Bulletin of the European Communities, Supplement 1/76 [w:] Office of Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

¹⁴ Tamże, s. 12.

– wykorzystując swoje doświadczenia menedżersko-organizacyjne – postawi na ekonomiczno-społeczny rozwój, pozwalający osiągnąć poczucie dobrobytu. Jednocześnie zachowa leseferystyczne tradycje indywidualnej wolności rynkowej, dbając też o poprawę jakości życia. Nowa Europa będzie otwarta, zdecentralizowana, niwelująca różnice rozwojowe poszczególnych regionów oraz cechująca się wysokimi kompetencjami władzy publicznej każdego szczebla. „Stworzymy nowy typ społeczeństwa, Europę bardziej demokratyczną, zachowującą głęboki sens idei solidarności i człowieczeństwa”¹⁵ – konkludował Tindemans.

Pierwszą domeną korzyści z integracji powinien być europejski system prawny, który zagwarantuje Europejczykom takie prawa i wolności (w tym prawa konsumenckie), które na tym etapie zmian nie mogą już zostać zagwarantowane przez legislację krajową. Drugą domeną korzyści powinna być odpowiednio zmodyfikowana polityka transportowa i edukacyjna. Europa miała przystąpić do budowania zintegrowanego systemu edukacji na poziomie studiów wyższych. Autor postulował umożliwienie nawiązywania bilateralnej i multilateralnej współpracy pomiędzy uniwersytetami i szkołami wyższymi w Europie, jak również wzajemną uznawalność dyplomów magisterskich. Nade wszystko nawoływał Radę Europejską do utworzenia Fundacji Europejskiej, która nadzorowałaby badania pozwalające na intelektualny rozwój Europejczyków i współpracę badawczą. Fundacja miałaby sprawować opiekę nad wymianą studencką i młodzieżową, współfinansować debaty i konferencje naukowe oraz wydarzenia kulturalne.

Ponieważ, jak napisał Tindemans w rozdziale I, celem raportu była próba nakreślenia koherentnej wizji Unii Europejskiej, tekst ten należało traktować jak swoistą prognozę na przyszłość. Z perspektywy rozważań na temat tożsamości europejskiej raport potwierdzał fakt, że Europejczycy zaistnieli w przestrzeni politycznej jako zbiorowość o wspólnej identyfikacji kulturowej, oraz że w roku 1975 proces integracji osiągnął poziom konsensusu. Tindemans nie analizował realiów europejskich pod kątem wspólnot religijnych czy etnicznych. Nie zastanawiał się, jak różnice językowe czy narodowościowe mogą wpływać na wewnętrzne konflikty lub wzajemne zrozumienie. Tożsamość europejska została tu zaprojektowana jako koncept polityczny, wspomagający budowę przyszłej Unii Europejskiej. Zatem można powiedzieć, że definiowana z poziomu decydentów politycznych, miała charakter wybitnie funkcjonalny.

Kultura w dokumentach Wspólnot Europejskich (1974–1975)

Jak wspomnieliśmy wcześniej, rezultatem Deklaracji Tożsamości Europejskiej z Kopenhagi i rozmów na szczytach była Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 13 maja 1974 roku, dotycząca ochrony europejskiego dziedzictwa kulturowego¹⁶. Za-

¹⁵ Tamże, s. 12.

¹⁶ Resolution on the motion for a resolution submitted by the Liberal and Allies Group on measures to protect the European Cultural Heritage, OJ C 62.30.05.1973, s. 5. Zob też: K. Żalasińska, *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Warszawa 2010.

klądała ona wypracowanie kryteriów, które odnosiłyby się do ochrony pamiątek przeszłości i tym samym – pamięci europejskiej. Najważniejszym postanowieniem rezolucji była próba nakłonienia Komisji Europejskiej do przyjęcia stanowiska w kwestii ochrony dóbr kultury przez stosowanie odpowiednich norm prawnych i rozwiązań podatkowych. Zwracano uwagę na pilne ustanowienie funduszu renowacji zabytków, którego zasoby zostałyby skierowane na odnowę zaniedbanych zabytków europejskich, wspomaganie prac konserwatorskich oraz stanowisk archeologicznych. Wyrażano satysfakcję z powodu utworzenia w ramach struktur Komisji Europejskiej dwóch sekretariatów: jeden ds. środowiska i ochrony praw konsumenckich (tutaj zlokalizowano ochronę dziedzictwa kulturowego), drugi ds. kultury.

W dniu 20 grudnia 1974 roku Komisja Europejska wydała Rekomendację 75/65/WE w sprawie ochrony dziedzictwa architektonicznego i naturalnego¹⁷. Rekomendacja świadczyła o zaniepokojeniu KE kondycją zabytków architektury europejskiej, a także obszarami przemysłowymi, które negatywnie oddziaływały na kształtowanie krajobrazu urbanistycznego. Komisja powołała się na ustanowioną w listopadzie 1972 roku Konwencję UNESCO o ochronie światowego dziedzictwa kultury i dziedzictwa naturalnego¹⁸, która obligowała wszystkie kraje stowarzyszone do wzmocnienia ochrony dziedzictwa architektonicznego. Rekomendacja poparła ogłoszenie przez Radę Europy roku 1975 „Rokiem Europejskiego Dziedzictwa Kulturowego”, wskazała również na konieczność realizacji dwóch wskazanych już w poprzednich dokumentach zadań: 1) inicjowanie projektów pilotażowych związanych z renowacją zaniedbanych budynków oraz miejsc; 2) budowanie świadomości wagi dziedzictwa europejskiego, szczególnie tam, gdzie to jest najbardziej konieczne, oraz tam, gdzie działania te mogą przyczynić się do budowania polityki sektorowej na wszystkich poziomach administracji publicznej. Można więc powiedzieć, że proces kształtowania tożsamości europejskiej WE zaczął się od refleksji nad podstawowymi zasadami demokracji, następnie nad europejskim dziedzictwem kulturowym, ze szczególnym uwzględnieniem architektury i renowacji zabytków. Jako drugi obszar refleksji wyłonił koncepcje edukacyjne oraz działania na rzecz młodzieży. Ostatecznie pojawiły się przedsięwzięcia ukierunkowane na kulturę artystyczną. Jako przykład tego ostatniego posłuży nam Rezolucja Parlamentu Europejskiego dotycząca działań w sektorze kultury, z 8 marca 1976 roku¹⁹. Europosłowie powoływali się w niej na rezolucję z roku 1974, domagając się konkretnych działań w zakresie wspólnej polityki kulturalnej, a w szczególności zintensyfikowania wymiany kulturalnej młodzieży. Uważali, że Komisja Europejska powinna stać się promotorem udostępniania kultury europejskiej.

¹⁷ *Commission Recommendation of 20 December 1974 to Member States concerning the protection of the architectural and natural heritage*, OJ L21,28.01.1975, p. 22, <http://www.ur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31975H0065> [odczyt: 15.12.2014].

¹⁸ Konwencja UNESCO o ochronie światowego dziedzictwa kultury i dziedzictwa naturalnego z 16 listopada 1972 r. była tą ważną, która zobligowała państwa członkowskie do dbałości o dziedzictwo, a także zdecydowała o nadawaniu międzynarodowego statusu ochrony przez wpisanie na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

¹⁹ *Resolution on Community Action in the Cultural Sector*: OJ, No C 79/6.08.03.1976.

skiej wśród jak największej rzeszy Europejczyków przez tłumaczenia literatury, kreowanie wydarzeń kulturalnych na skalę międzynarodową, a także wykorzystywanie sektora audiowizualnego (punkt 6)²⁰.

Młodzieżowa Orkiestra Wspólnot Europejskich (1976)

Oprócz deklaracji politycznych oraz oficjalnych stanowisk instytucji wspólnotowych w zakresie działań kulturalnych, w latach siedemdziesiątych XX wieku pojawiły się inicjatywy spontaniczne, które ze względu na szlachetny cel i prestiż zyskiwały poparcie najwyższych organów. Tego typu procedura miała ogromne znaczenie dla procesu włączania kultury w oficjalny obieg wspólnotowy i jest ważna ze względu na typologię działań WE w tym obszarze. Patronat Wspólnot Europejskich lub Parlamentu Europejskiego był przyznawany niezależnym i istniejącym już wcześniej przedsięwzięciom artystycznym, funkcjonującym na terenie państw wspólnotowych, pozostającym poza politycznym kręgiem oddziaływania. Mechanizm uznawalności osiągnięć świetnie funkcjonujących zespołów lub festiwali, a tym samym decyzja o przyznaniu dotacji europejskich na taką wyróżnioną działalność przybierała z czasem formułę mechanizmu dofinansowania. Można zatem powiedzieć, że *co-financing* system to pierwszy mechanizm finansowy WE wobec kultury i podstawa do zastosowania później traktatowej zasady subsydiarności. Dobrym przykładem tego kształtowanego w latach siedemdziesiątych XX wieku mechanizmu finansowego jest historia działalności Europejskiej Orkiestry Wspólnot Europejskich (dziś Orkiestry Młodzieżowej Unii Europejskiej, EUYO).

Zespół ten był inicjatywą angielską. Orkiestra składająca się z młodych angielskich muzyków na zasadach stowarzyszenia działała już od paru lat w Wielkiej Brytanii pod kierunkiem Joy and Lionela Bryerów. Wspomniane wyżej posiedzenie Parlamentu Europejskiego z 8 marca 1976 roku przyniosło istotną decyzję dotyczącą orkiestry. Była nią rezolucja²¹ o utworzeniu europejskiej orkiestry młodzieżowej. Rezolucja została zgłoszona przez dwie europosłanki z brytyjskiej partii konserwatywnej, baronową Dianę Louie Elles oraz Elaine Kellet-Browman. Rezolucję poparli: Jan Broeks (Holandia), ówczesny szef parlamentarnej Komisji do spraw Kultury i Młodzieży²² oraz rzecznik tejże, a także Guido Brunner, przedstawiciel Komisji Europejskiej. Rezolucja ustanawiała patronat finansowy PE nad orkie-

²⁰ „Is of the opinion that the Commission should also promote other activities designed to make the culture of the other Community countries available to broader sections of the population by encouraging that translation of literary and other works and by cooperating in the promotion of cultural events, representations and performances by audio-visual means” [w:] Resolution on Community Action in the Cultural Sector, dz. cyt., s. 4 (0075).

²¹ Resolution on the motion for a resolution submitted by Mrs Kellet-Browman on the formation of a European Community Youth Orchestra, OJ No C79, 1.08.1976 [w:] Resolution on Community Action in the Cultural Sector, dz. cyt., s. 5 (0076).

²² Komisja ds. Kultury i Młodzieży funkcjonowała w Parlamencie Europejskim od 1972 r.

strą, która utrzymywana była dotychczas ze środków prywatnych. To pierwsza tego typu inicjatywa kulturalna promowana oficjalnie przez Wspólnotę Europejską. Komisja Europejska potwierdziła oficjalne patronat nad orkiestrą w dniu 22 kwietnia 1976 roku. Zespół zaczął odtąd funkcjonować pod nazwą Młodzieżowa Orkiestra Wspólnot Europejskich (the European Community Youth Orchestra, ECYO), otwierając się na młodych muzyków z krajów członkowskich WE, którzy od tego momentu mogli brać udział w pracy orkiestry. Orkiestra do dziś działa na zasadzie organizowanych raz do roku przesłuchań, podczas których wyłania się jej skład. Artyści grają razem przez jeden sezon, po czym następuje zmiana składu. Formularze aplikacyjne do orkiestry i przesłuchania muzyków organizują dziś wybrane instytucje muzyczne na poziomie krajowym. Wyselekcjonowanych muzyków kierują do odpowiednich władz UEYO. W pierwsze tournée muzycy udali się w 1978 roku, odwiedzając Amsterdam, Bonn, Brukselę, Luksemburg, Mediolan, Paryż i Rzym. Dziś Orkiestra Młodzieżowa Unii Europejskiej należy do najstarszych inicjatyw wspólnotowych w dziedzinie kultury. Należy również do najbardziej prestiżowych zespołów muzycznych w Europie. Ze względu na procedurę Brexitu orkiestra prawdopodobnie przeniesie swoją siedzibę i działalność na teren Unii Europejskiej.

Komunikat *Działania Wspólnot w sektorze kultury* (1977)

Bodaj najważniejszym dokumentem porządkującym sprawy kultury w latach siedemdziesiątych był Komunikat Komisji Europejskiej skierowany do Rady Europejskiej z dnia 22 listopada 1977 roku. Nosił on tytuł *Działania Wspólnot w sektorze kultury*²³ i modyfikował ich politykę prowadzoną wobec kultury, rozumianej jako sfera rynku, w tym rynku pracy. W dokumencie podkreślono, że WE podtrzymują traktatową definicję sektora kultury jako obszaru gospodarczego oraz regulacji prawnych, nie zaś dziedziny artystycznej. Wiele miejsca poświęcono zatem harmonizacji systemu podatkowego oraz ustawodawstwu krajowemu. Jednakże ostatnie rozdziały komunikatu precyzowały zadania względem kultury rozumianej jako działania promocyjne, artystyczne i dyplomatyczne. Warto przyrzeć się tym fragmentom.

Pierwsze uwagi dotyczyły korekty założeń o wolnym handlu dobrami kultury. Skutkiem ubocznym i dotkliwym wolnego handlu był w latach siedemdziesiątych m.in. przemysł dzieł sztuki²⁴. Postulowano szeroki front przeciwdziałań temu zjawisku poprzez wprowadzenie systemu ewidencjonowania dzieł sztuki na poziomie wspólnotowym (*record card system*), który ułatwiałby poszukiwania zaginionych

²³ Community Action in the Cultural Sector. Commission Communication to the Council sent on 22 of November 1977. Bull. EC, Supplement 6/77, COM (77) 560, 2 December 1977.

²⁴ Warto pamiętać o Konwencjach ONZ w tym zakresie, które pojawiały się na początku lat siedemdziesiątych, m.in. Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzona 17.11.1970 r. w Paryżu, Dz. U. 1974 nr 20 poz. 106. Więcej o Konwencjach ONZ [w:] *Międzynarodowe stosunki kulturalne. Podręcznik akademicki*, A.W. Ziętek (red.), Warszawa 2010.

obiektów służbom krajowym, Interpolowi i samym właścicielom. Ze względu na plagę falsyfikatów dokument rekomendował zaostreżenie przepisów krajowych w tym względzie oraz wypracowanie zintegrowanego systemu eksperckiego, który miałby polegać na powołaniu międzynarodowego zespołu profesjonalistów, służących pomocą w ocenie wartości dzieła i jego przeznaczenia. Inną ważną kwestią była sprawa zatrudnienia pracowników sektora kultury. Ze względu na nienormowany czas pracy twórcy europejscy, niezależnie od kraju, rzadko pracują na umowach o pracę, częściej na zasadach samozatrudnienia, pozbawieni zabezpieczeń socjalnych. Zgodnie z zapisami traktatu o EWG, ludzie kultury mogli pracować we wszystkich krajach WE. Dokument zwracał uwagę na ulepszenie polityki informacyjnej odnoszącej się do warunków zatrudnienia i opodatkowania w kraju niemacierzystym, jak również na konieczność harmonizacji podatków w całej Wspólnocie, szczególnie w odniesieniu do fundacji, patronatów i sponsoringu. Uzasadniano to w ten sposób, że jeśli z biegiem czasu państw narodowych będzie się kurczyć, zmniejszać się będzie jednocześnie system publicznego subsydiowania, wówczas na znaczeniu zyskają międzynarodowe fundacje pomocne kulturze. Dziewięć różnych systemów fiskalnych utrudniało rozliczenia podatkowe artystów, którzy często pracują w kilku krajach europejskich w ciągu jednego roku rozliczeniowego (np. koncertujący filharmonicy). Postulowano więc możliwość wprowadzenia jednego systemu opodatkowania dla działalności artystycznej, bez względu na kraj przychodów i kraj wydatków. W ramach ujednolicania systemu podatkowego w krajach WE, proponowano rozwiązanie, zgodnie z którym przychody podlegające opodatkowaniu z jednego roku (duży przychód) można rozłożyć na kilka lat. To byłoby korzystne dla tych wszystkich, którzy w jednym roku zarobią bardzo dużo, a mało w kolejnym, co w wypadku zawodów artystycznych bywa regułą. Dokument zgłaszał też konieczność harmonizacji prawa autorskiego, zwłaszcza w kontekście rozwoju środków masowego przekazu (radio, telewizja) oraz kinematografii. Twórcy pracują bowiem w wielu krajach, gdzie stosowane są różne przepisy prawa autorskiego. Często jest tak, że artysta mieszka gdzie indziej, a prowadzi np. cykl audycji radiowych (których jest autorem) w innym kraju. Postulowano ujednolicenie systemu wynagrodzenia oraz tantiemów z tytułu prawa autorskiego od danego produktu kulturowego. Prawo autorskie stawało się problematyczne również ze względu na rodzący się rynek kserokopii²⁵. Tutaj należało zabezpieczyć interesy trzech stron: autorów, wydawców i czytających. Istniały też różne systemy zabezpieczania pośmiertnych praw autorskich, co komplikowało zakup praw do wydania książki. Dokument konstatawał problem niskiego miesięcznego wynagrodzenia autorów/twórców we wszystkich krajach WE. Rozważano dwie możliwości poprawy sytuacji. Pierwsza – to dofinansowanie do wynagrodzenia dla autora jako procent od subsydiów publicznych. Dotyczyło to zwłaszcza cen biletów do teatru, opery oraz filharmonii, które są zwykle dofinansowane przez organa administracji publicznej. Druga – to dofinansowanie wynagrodzenia autorów książek

²⁵ Ochronę prawa autorskiego wspomagał wydany na forum europejskim Akt paryski konwencji berneńskiej o ochronie dzieł literackich i artystycznych z 9.09.1986 r. ze zmianami, sporządzony w Paryżu, dnia 24.07.1971, Dz. U. z 1990 nr 82 poz. 474.

zgodnie z ustawami o wypożyczaniu książek w bibliotekach publicznych, według których wypożyczanie wiąże się z drobnymi opłatami (np. w Danii, Holandii i Niemczech), które są przekazywane autorom i wydawcom.

Rekomendacje skierowane wprost do różnych dyscyplin dziedziny kultury znajdujemy pod koniec dokumentu. Komunikat w pierwszej kolejności odnosił się do problematyki konserwacji zabytków. Jako przełomową technikę w tym zakresie rekomendował radiację nuklearną, stosowaną do ochrony starego drewna, marmuru i kamienia. Radiacja nuklearna²⁶ została wynaleziona w Centrum Studiów Nuklearnych w Grenoble. Dzięki współpracy z naukowcami francuskimi Wspólnota zobowiązała się wydać przewodnik po nuklearnych metodach radiacji, stosowanych do ochrony materialnego dziedzictwa europejskiego. Ponadto zwracano uwagę na fakt, że WE w latach 1976, 1977, 1978 współfinansowały stypendia naukowe na pobyty w trzech ośrodkach badawczych związanych z ochroną dziedzictwa. Należały do nich: *Centre d'études europeennes pour la conservation du patrimoine urbain et architectural* w College of Europe w Brugii, *International Centre for the Study of the Preservation and the Restoration of Cultural Property* na Uniwersytecie Rzymskim oraz *European Centre for Training Craftsmen in the Conservation of the Architectural Heritage* w Wenecji.

W punkcie 45 o tytule: *Wkład w rozwój wymiany kulturalnej* zawarte zostały zasadnicze decyzje dotyczące prowadzenia polityki kulturalnej przez WE w końcu lat siedemdziesiątych:

Jednym z zadań wymiany kulturalnej jest pokazanie kulturalnych podobieństw, relacji oraz powinowactw występujących pomiędzy wszystkimi krajami i regionami Wspólnoty, przy jednoczesnym regionalnym i narodowym wkładzie ich kultur do kultury europejskiej. W związku z tym mieszkańcy Wspólnoty będą w stanie przemyśleć ten fenomen, zrozumieć się wzajemnie i wzajemnie ubogacić, a potem wyważyć kwestie kultury względem ekonomii i polityki²⁷.

Zatem polityka kulturalna Wspólnot miała służyć przede wszystkim wymianie pomiędzy instytucjami, artystami i menedżerami, a ta z kolei miała na celu uczenie się wzajemne i poznawanie się w duchu szacunku do odmienności kultury, którą reprezentuje partner. Jednocześnie WE podejmowały się pośredniego finansowania (czyli dopłata do wkładu własnego) takiej wymiany i współpracy. Tu jako modelowy

²⁶ W największym skrócie metoda polega na napromieniowaniu promieniami gamma. Najczęściej stosowana do dezynfekcji drewna, niszczenia owadów żerujących na drewnie, również w archeologii (w ustalaniu wieku) oraz historii sztuki. Strukturalnie wzmacnia drewno bez ubocznych skutków trwałego napromieniowania.

²⁷ „One of the objectives of cultural exchanges should be to show the cultural similarities, links and affinities between all the countries and regions of the Community and, at the same time, the various national and regional contributions to that culture. Thus, the peoples of the Community will be able to reflect on this phenomenon which makes it possible for them to understand and mutually enrich each other and then weigh the cultural component against economic interests and political considerations” [w:] *Community Action in the Cultural Sector*. Commission Communication to the Council sent on 22 of November 1977. Bull. EC, Supplement 6/77, COM (77) 560, 2 December 1977, dz. cyt., s. 21.

przykład przywoływano zasady funkcjonowania Młodzieżowej Orkiestry Wspólnot Europejskich, polegające na tym, że WE dofinansowuje projekty, a nie subsydiuje w całości zespół artystyczny. Ponadto podkreślano, że wspomagane będą tylko te wydarzenia, które mają szeroki oddźwięk społeczny. To ważny wątek. Charakter imprezy artystycznej miał kluczowe znaczenie dla uruchomienia procedury dofinansowania. Określano typ działań artystycznych, które Wspólnoty mogły uznać za podlegające ich trosce. Jak wiadomo, zdecydowana większość zadań w dziedzinie kultury pozostawała cały czas w domenie państw narodowych. Mówimy ciągle o okresie, w którym – oprócz narodowych polityk kulturalnych – pojawiały się załączki ponadnarodowych strategii w tym obszarze. Z dokumentu wynika, że chodziło w zasadzie o trzy pola dofinansowania ze strony Wspólnot: szeroko pojętą ofertę szkoleniowo-edukacyjną, finansowe wsparcie działań rewaloryzacyjno-konserwatorskich oraz promocję wydarzeń, akcji, happeningów i festiwali artystycznych o wymiarze europejskim. Żeby zdefiniować, o jakich imprezach artystycznych *de facto* to miało dotyczyć, ustalono zlecenie badań naukowych, pozwalających na opracowanie rankingu takich wydarzeń. Planowano powołać trzy interdyscyplinarne zespoły badawcze do oceny trzech międzynarodowych przedsięwzięć kulturalnych o randze i charakterze europejskim. Do wydarzeń tych zaliczono: Europalia w Brukseli, Sezony Europejskie w Brest oraz Festiwal Flandryjski w Belgii²⁸.

Dokument proponował reformę muzeów, zwłaszcza pod kątem zintensyfikowania współpracy i wymiany międzynarodowej. Rekomendowano inaugurację „Pokoików Europy” (*the European Rooms*), czyli specjalnie wydzielonych pomieszczeń

²⁸ Trzy wymienione imprezy artystyczne, a zwłaszcza dwie z nich: Europalia oraz Festiwal Flandryjski, stanowiły *exemplum* przedsięwzięcia artystycznego lat siedemdziesiątych, które mogło zyskać dofinansowanie ze strony Komisji WE. Pytanie więc, jakie wydarzenia artystyczne Komisja Europejska uważała za warte wsparcia? Jakie wymogi powinny były one spełnić? Oba festiwale były dużymi wydarzeniami, posiadającymi swoją widownię i aspirację bycia *eventem* o randze europejskiej. Europalia były inicjatywą belgijską, od początku wspieraną finansowo przez belgijską parę królewską. Formuła przedsięwzięcia polegała na tym, że co dwa lata prezentowano w Brukseli kulturę i dziedzictwo kolejnego kraju Wspólnot, dzięki czemu następowała wymiana informacji oraz spełniano cele promocyjne, a Bruksela zaczynała kształtować swój międzynarodowy *image* – jako stolicy Wspólnot. Pierwsze Europalia odbyły się w 1969 r. prezentacją kultury Włoch. Potem w latach siedemdziesiątych przedstawiano kulturę następujących państw: 1971 – Holandia, 1972 – Wielka Brytania, 1975 – Francja, 1977 – RFN, 1980 – Belgia. Europalia trwają do dzisiaj. Polska była odpowiedzialna za przygotowanie prezentacji swojej kultury w Brukseli w ramach Europaliów w 2001 r. Z biegiem czasu utworzono Europejską Nagrodę Literacką Europaliów. Była to pierwsza nagroda w dziedzinie literatury przyznawana w ramach tego wielkiego festiwalu. Nagrodę otrzymywał uznany pisarz kraju, który prezentował swój dorobek. Festiwal Flandryjski natomiast był największym w Belgii festiwalem muzyki poważnej, sięgającym swym początkiem 1958 r. i obejmującym niemal wszystkie miasta Flandrii. Na festiwal składała się seria koncertów odbywających się w kościołach, bazylikach, kaplicach i parafiach. Prezentowano muzykę sakralną, instrumentalną, chóralską, dzieła wielkich kompozytorów europejskich i wielkie wykonania symfoniczne. Szczególnie promowany był w latach siedemdziesiątych ze względu na politykę emancypacyjną Flandryjskiej Wspólnoty Kulturowej. Można przyjąć, że Komisja brała pod lupę wydarzenia belgijskie, których reputację znała i które spełniały wymogi zasięgu międzynarodowego oraz prezentacji kultur państw wspólnotowych oraz różnych gatunków sztuki.

muzealnych, przeznaczonych na ekspozycję dzieł sztuki kanonicznych artystów europejskich, różnych gatunków. Przewidywano prezentację obrazów, rzeźb, arrasów, mebli, przedmiotów codziennego użytku i eksponatów sztuki ludowej. Proponowano, począwszy od 1978 roku, uruchomienie specjalnego funduszu na ten cel w ramach programu pilotażowego, w tym również uproszczenia procedur związanych z wypożyczaniem dzieł sztuki. Jako kolejny pomysł wspomagający rozwijanie współpracy międzynarodowej w dziedzinie kultury widziano sukcesywne uruchamianie kontaktów bilateralnych pomiędzy instytutami kultury, działającymi w krajach WE (np. Instytut Francuski, Instytut Włoski, British Council). Celem zintensyfikowanych kontaktów byłaby promocja kultury europejskiej, jako ich dodatkowe zadanie statutowe. Dokument generalnie faworyzował działania masowe²⁹ lub skierowane na szeroki odbiór społeczny, co znaczyło, że Komisja miała brać pod uwagę szeroki zasięg oddziaływania wydarzeń, które zamierzała dofinansować. Spodziewano się, że najbardziej integrującym sposobem na wzajemne poznanie się Europejczyków są egalitarne akcje pozwalające na demokratyczny dostęp do kultury. Wymieniano pozytywne rezultaty takich działań:

1. Zachęcanie do aktywnego uczestnictwa w życiu kulturalnym, przeciwko nawykowi pasywnej konsumpcji produktów artystycznych.
2. Działania te nie będą angażować tzw. elity (ludzie kulturalnych w dawnym sensie tego słowa).
3. Działania te będą korespondować z nowoczesnym konceptem kultury otwartej, szerokiej, zdyswersyfikowanej, pluralistycznej i w konsekwencji demokratycznej³⁰.

Zakończenie

Z pewnością nie jest właściwy pogląd, jakoby działania na rzecz kultury wynikające z procesów integracji europejskiej miały swój początek dopiero po ogłoszeniu Traktatu z Maastricht (1993). Wiele zależy od tego, jak definiujemy politykę kulturalną, jej cele i zadania, zakres oddziaływania, wreszcie – samą kulturę. Kultura stanowiła przedmiot politycznych rozważań i sporów dużo wcześniej niż przełom lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku, właściwie od początku procesu

²⁹ Warto dodać, że ważną rolę w rozprzestrzenianiu się kultury w krajach WE od początku odgrywały media. Już w 1950 r. nadawcy niezależni założyli międzynarodową organizację radiowo-telewizyjną, powszechnie znaną jako Eurowizja. Jej celem było nadawanie programów produkcji europejskiej w możliwie największej liczbie krajów WE. Dziś instytucja funkcjonuje pod nazwą EBU (European Broadcasting Union). Dokument, o którym mowa, odnosił się do możliwości współfinansowania niektórych produkcji Eurowizji. Postulował również powołanie igrzysk europejskich o nazwie Europiada.

³⁰ „1). They will aim to encourage active participation in cultural life, going beyond the passive consumption of cultural products; 2). They will not simply involve the so-called ‘elite’ (that is, those who are already ‘cultured’, in the old sense); 3). They will correspond to the modern concept of an open, broader, diversified, pluralist and consequently democratic, culture” [w:] *Community Action in the Cultural Sector. Commission Communication to the Council sent on 22 of November 1977*. Bull. EC, Supplement 6/77, COM (77) 560, 2 December 1977, dz. cyt., s. 24.

zjednoczeniowego. Pierwsze rozszerzenie wymusiło pytania o identyfikację kulturową nowego tworu, co doprowadziło do ogłoszenia Europejskiej Deklaracji Tożsamości. Okazało się bowiem, że proces politycznego powiększania wspólnoty jako odpowiedź na potrzeby globalnej gospodarki nie wydaje się realistyczny bez odwołań do humanizmu europejskiego. Dlatego lata siedemdziesiąte to moment zwrotny. Odtąd dyskurs kulturowy zaczyna iść w parze z ideą kształtowania nowoczesnego społeczeństwa europejskiego, a w latach osiemdziesiątych – nowego obywatelstwa.

Gerard Delanty³¹ podkreśla, że wczesna dyskusja o tożsamości europejskiej obudziła proces samoświadomości czy „samorozpoznania” (*self-recognition*) Europejczyków, co pozwoliło na odkrycia w zakresie zbiorowej identyfikacji czy ponadnarodowego patriotyzmu. Autor używa sformułowania „zbiorowe samorozumienie” (*collective self-understanding*), do którego dążył poniekąd w swych rozważaniach również Leo Tindemans. Według Delantego, to właśnie refleksje nad tożsamością zaowocowały odkryciem euroatlantyckich wartości europejskiej cywilizacji jako rdzenia kultury, a zarazem ustanowiły „jedność w wielości” jako integracyjny paradygmat kulturowy, przyjęty później jako wykładnia dokumentów traktatowych i stanowiący do dziś kluczowy koncept rozumienia kultury europejskiej w kontekście zjednoczenia. Aldona Wiktorska-Święcka³², Zdzisław Mach³³ oraz Katarzyna Skrzypczak³⁴ badają w swoich tekstach ideę tożsamości europejskiej. Przytaczają podstawowe założenia i kanoniczne rozróżnienia naukowe w tym zakresie. Jako kluczowy w koncepcji analiz tożsamości podają podział na ujęcie esencjalistyczne (czy substancjalistyczne) oraz konstruktywistyczne. Ujęcie esencjalistyczne traktuje tożsamość jako „esencję”, trwającą wiecznie i niezmiennie, scalającą grupę przez definiowanie cech wspólnych. Opierając się na dziedzictwie, pochodzeniu czy religii, wyróżnia się hermetycznością materii, co może skutkować tendencją do „ekskluzywizmu”. Ujęcie konstruktywistyczne zakłada proces kształtowania tożsamości, a nie gotowy jej twór. Tożsamość jest formą transformacyjną, przejściową. Jest dialogiczna, płynna, stanowi wynik społecznych interakcji. Jako otwarta na nowe prądy, może mieć tendencje do „inkluzywizmu”.

Przyjmuje się, że cechą tożsamości europejskiej w jej obecnym kształcie jest konstruktywizm. Jednakże nie musiało tak być od początku. Kiedy ogłaszano pierwsze koncepty tożsamości europejskiej, zwracano się raczej ku elementom trwale wiążącym ludzi i społeczności: ku dziedzictwu, literaturze, religii, tradycji czy masowym imprezom i festiwalom gromadzącym publiczność wokół głównego tematu. Poczucie przynależności jednostki do grupy charakteryzującej się pewnym zespołem atrybutów dawało poczucie bezpieczeństwa i wsparcia. Można nawet rzec, iż w latach siedemdziesiątych stworzono i rozbudowywano mit kulturowy Europy jako

³¹ G. Delanty, *Odkrywanie Europy: idea, tożsamość, rzeczywistość*, Warszawa–Kraków 1999.

³² A. Wiktorska-Święcka, *Wyznaczanie granic i konstruowanie tożsamości Europy*, http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/60490/01_Aldona_Wiktorska-Swiecka.pdf [odczyt: 2.01.2015].

³³ Z. Mach, *Tożsamość europejska – dzieło ewolucji czy konstrukt polityczny?*, http://www.ec.europa.eu/polska/news/opinie/090629_tozsamosc_europejska_pl.htm [odczyt: 4.01.2015].

³⁴ K. Skrzypczak, *Jaką tożsamość kulturową dla dzisiejszej Europy?*, „Refleksje” 2010, nr 1, s. 203–218.

„ostoi” najważniejszych wartości demokratycznych. Tożsamość definiowana w tym czasie, miała zatem raczej cechy esencjalistyczne i była tworem o wyrażnie politycznym podłożu³⁵. Miłowit Kuniński mówił nawet budowaniu tożsamości jako rezultacie „politycznych decyzji stymulujących opinię publiczną”³⁶. Jako ponadnarodowość, która łączyła ludzi niekoniecznie jeszcze więzią społeczną, a pewnym układem terytorialno-organizacyjnym, była kształtowana jako tożsamość ideologiczna czy forma wyobrażonej solidarności³⁷.

Idea podejmowania wspólnych działań w celu ochrony kultury oraz rozwijania współpracy międzyinstytucjonalnej wzmacniała tożsamość kolektywną. Rodziła się ona w związku z coraz większą odrębnością kultury europejskiej w stosunku do kultury pozaeuropejskiej oraz w odniesieniu do poziomu makrostrukturalnego czy globalnego³⁸. Europejczycy definiowali ideę tożsamości europejskiej w latach siedemdziesiątych w kategoriach „wspólnego domu”, poczucia „bycia u siebie”, co inicjowało transfer wartości narodowych, regionalnych i lokalnych, transfer wiedzy i umiejętności oraz wymiany doświadczeń na poziom wyższy (ponadnarodowy) w celu wzmocnienia podmiotu zbiorowego. To, jak dzisiaj już dobrze wiemy, przyczyniło się do osłabienia identyfikacji względem państwa narodowego i narodzin populizmu politycznego. Na tym jednak etapie chodziło ciągle o proces uwspólnotwienia wartości, zasad i zwyczajów, przy świadomości zróżnicowania kulturowego i lingwistycznego Europejczyków, oraz o zrozumienie, że tożsamość europejska dotyczy „podmiotu – w – procesie”.

[...] projekt konstruowania „nowej” europejskiej tożsamości – wielokulturowej, demokratycznej przestrzeni w ramach wspólnoty – zakłada proces kulturowej i politycznej transformacji. Kultura stanowi jego główny motor, a zarazem w pewnych aspektach sprawia najwięcej problemów³⁹.

³⁵ Więcej na ten temat patrz: Z. Drozdowicz (red.), *Współczesna Europa w poszukiwaniu swojej tożsamości*, Poznań 2003; J. Bekasiński (red.), *Tożsamość europejska – wielokulturowość – globalizacja*, Włocławek 2007; J. Mucha, W. Olszewski (red.), *Dylematy tożsamości europejskich pod koniec drugiego tysiąclecia*, Toruń 1997; L. Dyczewski, J. Szulich-Kałuża, R. Szwed (red.), *Stalość i zmienność tożsamości*, Lublin 2010.

³⁶ M. Kuniński, *Czy Europejczycy mogą być dobrymi obywatelami Unii?* [w:] B. Markiewicz, R. Wonicki (red.), *Kryzys tożsamości politycznej a proces integracji europejskiej*, Warszawa 2006, s. 105.

³⁷ Tadeusz Paleczny, *Typy tożsamości kulturowej a procesy globalizacji*, <http://www.ismdata.wsmip.uj.edu.pl/.../f4bd2586-f422-47fd-8c12-1eae08b73aa0> [odczyt: 2.02.2015].

³⁸ Ideę „ram odniesienia” oraz „innego” jako warunku budowania i wmacniania poczucia tożsamości opisywał: Z. Mach, *Symbols, Conflict and Identity*, Albany NY 1993.

³⁹ R. Bridotti, *Nomadyczna tożsamość europejska* [w:] *Koniec kultury. Koniec Europy*, P. Gielen (red.), Warszawa 2015, s. 113.

Bibliografia

- Barcz J., *Prawo Unii Europejskiej. Prawo materialne i polityki*, Warszawa 2003.
- Bokszański Z., *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2006.
- Burszta W.J., Majewski P., *Tożsamość kulturowa* [w:] *Kultura miejska w Polsce z perspektywy interdyscyplinarnych badań jakościowych*, W. Burszta, W. Duchowski (red.), Warszawa 2010.
- Delanty G., *Odkrywanie Europy: idea, tożsamość, rzeczywistość*, Warszawa–Kraków 1999.
- Dylematy tożsamości europejskich pod koniec drugiego tysiąclecia*, J. Mucha, W. Olszewski (red.), Toruń 1997.
- Heywood A., *Politologia*, Warszawa 2011.
- Koniec kultury. Koniec Europy*, P. Gielen (red.), Warszawa 2015.
- Kuniński M., *Czy Europejczycy mogą być dobrymi obywatelami Unii?* [w:] B. Markiewicz, R. Woniński (red.), *Kryzys tożsamości politycznej a proces integracji europejskiej*, Warszawa 2006, s. 105.
- Latoszek E., *Integracja europejska. Mechanizmy i wyzwania*, Warszawa 2007.
- Łastawski K., *Historia integracji europejskiej*, Toruń 2011.
- Mach Z., *Tożsamość europejska – dzieło ewolucji czy konstrukt polityczny?* http://www.ec.europa.eu/polska/news/opinie/090629_tozsamosc_europejska_pl.htm [odczyt: 4.01.2015].
- Mach Z., *Symbols, Conflict and Identity*, Albany, NY, 1993.
- Mach Z., *Niechciane miasta. Migracje i tożsamość społeczna*, Kraków 1998.
- Międzynarodowe Stosunki Kulturalne. Podręcznik akademicki*, A.W. Ziętek (red.), Warszawa 2010.
- Nye J.K., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, New York 1990.
- Paleczny T., *Typy tożsamości kulturowej a procesy globalizacji*, <http://www.ismdata.wsmip.uj.edu.pl/.../f4bd2586-f422-47fd-8c12-1eae08b73> [odczyt: 2.02.2015].
- Psychogiopoulou E., *Cultural Considerations in European Union. Law and Politics*, Leiden–Boston 2008.
- Skrzypczak K., *Jaką tożsamość kulturową dla dzisiejszej Europy?*, „Refleksje” 2010, nr 1, s. 203–218.
- Soszański J., *Prawa zasadnicze a prawa człowieka we wspólnotowym systemie prawnym*, Warszawa–Poznań 2003.
- Stłość i zmienność tożsamości*, L. Dyczewski, J. Szulich-Kałuża, R. Szwed (red.), Lublin 2010.
- Tożsamość europejska – wielokulturowość – globalizacja*, J. Bekasiński (red.), Włocławek 2007.
- Wiktorska-Święcka A., *Wyznaczanie granic i konstruowanie tożsamości Europy*, http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/60490/01_Aldona_Wiktorska-Swiecka.pdf [odczyt: 2.01.2015].
- Współczesna Europa w poszukiwaniu swojej tożsamości*, Z. Drozdowicz (red.), Poznań 2003.
- Zalasińska A., *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Warszawa 2010.

Dokumenty Wspólnot Europejskich

- Davignon Report*, Luxembourg, 27 October 1970, http://www.cvce.eu/content/publication/1999/4/22/4176efc3-c734-41e5-bb90_d34c4d17bbb5/publishable_en.pdf [odczyt: 1.12.2014].
- Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1983), Bulletin of the European Communities, December 1973, No. 12, s. 118–122 [w:] Luxembourg: Office for Official publications of the European Communities, http://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf [odczyt: 15.12.2014].
- European Union, *Report by Leo Tindemans to the European Council*, European Community Commission. Bulletin of the European Communities, Supplement 1/76 [w:] Office of Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

- Resolution on the motion for a resolution submitted by the Liberal and Allies Group on measures to protect the European Cultural Heritage, OJ C 62, 30.05.1973, s. 5.
- Commission Recommendation of 20 December 1974 to Member States concerning the protection of the architectural and natural heritage, OJ L21, 28.01.1975, s. 22, <http://www.ur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31975H0065> [odczyt: 15.12.2014].
- Resolution on Community Action in the Cultural Sector: OJ, No. C 79, 6.08.03.1976.
- Community Action in the Cultural Sector. Commission Communication to the Council sent on 22 of November 1977. Bull. EC, Supplement 6/77, COM (77) 560, 2 December 1977.
- Resolution on the motion for a resolution submitted by Mrs Kellet-Browman on the formation of a European Community Youth Orchestra, OJ No. C 79, 1.08.1976 [w:] Resolution on Community Action in the Cultural Sector.
- Akt paryski Konwencji berneńskiej o ochronie dzieł literackich i artystycznych z 9.09.1986 r. ze zmianami, sporządzony w Paryżu, dnia 24.07.1971, Dz. U. z 1990 nr 82 poz. 474.

Spotkania na szczytach Rady Europejskiej:

The First Summit Conference of the Enlarged Community (Paris 19–21 October 1972), Bulletin of the European Communities, No. 10, 1972 [w:] Luxembourg: Office for Official publications of the European Communities.